

Назар КІСЬ

Від “князів Церкви” до “князів народу”. Як публічні ритуали допомагали формувати образ “національних ієрархів” в епоху зародження масової політики у Львові періоду габсбурзької автономії

Розглядаються специфічні церковні ритуали, які проводилися у Львові наприкінці XIX – на початку XX ст. Показано, що вони еволюціонували разом зі зміною політичної ситуації та поширенням ідеології націоналізму – від намагання церков дистанціюватися від модерних тенденцій до включення націоналістичної риторики до своїх арсеналів. Як наслідок, ці ритуали почали засвідчувати нову роль церковних ієрархів – як лідерів національних спільнот українців та поляків.

Ключові слова: ритуали, ієрархи, інтронізація, ювілей, відзначення

Nazar Kis’

From “leaders of the Church” to “leaders of the Nation”. How public rituals helped to create the image of “national hierarchs” in the era of mass politics in Lviv during the Habsburg autonomy

Specific church rituals that were held in Lviv at the end of the 19th - at the beginning of the 20th century are considered. It is shown that they evolved along with the change in the political situation and the spread of the ideology of nationalism - from the efforts of churches to distance themselves from modern trends to the inclusion of nationalist rhetoric in their arsenals. As a result, these rituals began to testify to the new role of church hierarchs – as leaders of the national communities of Ukrainians and Poles.

Keywords: rituals, hierarchs, enthronement, anniversary, celebration

Загалом чи не кожна урочистість кінця XIX – початку XX ст. містила релігійні елементи, якщо, звісно, мова не йшла про щось антирелігійне в принципі. Духовенство освячувало прапори і меморіальні таблички, проводило польові богослужіння, благословляло учасників різноманітних акцій та мітингів. Церковні ритуали були основою для модерних політичних ритуалів: промови-проповіді, походи-процесії, хоровий спів – все це дуже давні практики. Новинкою кінця XIX ст. було те, що релігійні ритуали почали нести виразне модерне політичне навантаження, а власне політичні заходи набували ореолу сакральності.

У цій статті ми, на прикладі Львова кінця XIX – початку XX ст., розглянемо ритуали, що підкреслювали статус церковних ієрархів в час поширення націоналізму, коли вони почали вважатися не лише духовними, а й національними лідерами українців і поляків.

Головним джерелом для вивчення питання є преса. Хоча проблема достатньо детально вивчена з точки зору історії Церкви (наприклад, в працях Наталії Колб), але власне як ритуали: їхня роль, трактування та експлуатація – в історіографії детально не досліджені.

I. ЦЕРКВА В КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ

Те, що українці і поляки в Галичині користувалися різними церковними календарями (юліанським та григоріанським) автоматично робило більшість свят “національними”. Але були і такі свята, що вирізнялися навіть на цьому фоні. Наприклад, Йордан [19] (Водосвяття за юліанським календарем) [20] – один із небагатьох днів у році, коли у Львові перші особи міста [37] і краю [30] брали участь в греко-католицькому богослужінні [21], а для проведення урочистості зупиняли рух трамваїв та залучали військових львівського гарнізону [31].

Для польської громади Львова аналогом такого “головного національно-релігійного” свята був празник Божого Тіла [12]. Загалом це була ціла серія святкування від Великодня [34], до Зелених свят [35] і Євхаристії (Божого Тіла) [36], коли влаштовували процесії, салюти і масові гуляння [38], а в Стрілецькому товаристві обирали нового “куркового короля” [29] – символ традицій польського міщанства Львова [13].

Для українців, яких часто трактували як народ “хлопів і попів”, становище і статус духовенства були дуже важливими. Як і політика, яку вони провадили. Наприкінці XIX ст. Греко-католицька церква (далі – ГКЦ) під керівництвом митрополита Сильвестра Сембратовича робила кроки для зближення із Римом, за що її критикувала більшість українських політичних активісти. ГКЦ провела папський ювілей 1893 р. і синод 1891 р. [4].

Одним із головних “випробувань” цього періоду було святкування 900-річчя Хрещення Русі в 1888 р. Проблема полягала в тому, що ювілей з розмахом відзначали в Російській імперії, де він символізував єдність земель давньої Русі під владою династії Романових [5]. А в прозахідну політику Сильвестра Сембратовича таке трактування аж ніяк не вписувалося. Проте ГКЦ все ж довелося взяти в цьому участь під тиском громадськості. В Галичині, закономірно, акценти свята були іншими – йшлося про місце князя Володимира в греко-католицькому сонмі святих [8], про галицьких русинів в загальному слов’янському і східнослов’янському просторі, про ідентичність та історію взагалі [1]. Зрештою князь Володимир і київська традиція християнства в Галичині стали фактором єднання не з Руссю взагалі, а виключно з Наддніпрянською Україною.

Ймовірно, завдяки авторитету і впливу Сильвестра Сембратовича, вдалося організувати ювілей, який одночасно і не принижував роль ГКЦ в імперії (тобто задовольняв в тому числі українських політиків – критиків Сембратовича), і не виходив за рамки локальної та дуже лояльної до Відня релігійної спільноти. 13 жовтня 1888 р., вже після всіх святкувань у Російській імперії, у церквах і школах Галичини провели богослужіння [22], а головні урочистості відбулися в соборі Св. Юра [10]. На них були присутні римо-католицький та вірменський архієпископи [33], єпископи різних обрядів з цілого краю, маршалок Сейму та Президент Державної ради. До церкви Юра на богослужіння прибули близько 5 тис. вірян [14], а Галицький сейм з цієї нагоди навіть переніс своє засідання [28]. Все мало свідчити про братерські стосунки всередині держави (передовсім українців та поляків), про повагу Відня до місцевих традицій, а також про єдність греко-католиків з Апостольським Престолом.

Іншою важливою датою було 300-річчя Берестейської унії, яке відзначали у 1896 р. Цього разу йшлося про єдність з Римом, тому таких делікатних нюансів, як з Хрещенням Русі, не виникало. Але були інші виклики – потрібно було, аби не викликати критику українських політиків, дистанціюватися не від російського православ'я, а від поляків [6]. Тому фактично було дві паралельні акції – “польська” та “українська”.

Спочатку відбулося “Католицьке віче”, формально – з нагоди ювілею, а фактично – для протидії поширенню соціалізму та проти зменшення впливу Католицької церкви на суспільні процеси [15]. Під час акції учасники декларували вірність ідеалам польсько-українського порозуміння, звісно, на основі приналежності до католицизму. В програмі заходів – богослужіння в головних храмах Львова, засідання та урочиста академія [3].

Хоча урядовий часопис “Gazeta Lwowska” писав про віче як про “зібрання католиків русинів і поляків”, участь українців була, м'яко кажучи, далеко не масовою. Проте до повного ігнорування, про яке писало “Діло”, теж було далеко. З українського боку на вічі, крім митрополита Сильвестра Сембратовича, були українські консерватисти: “старорусини” та “західники”. Більшість із бл. 1 тис. осіб становили духовні особи та “шляхта і представники перших родин краю” – духовенство, аристократи, чиновники [2].

Від Сембратовича поляки “почули”, що східний обряд ГКЦ допомагає зберігати лояльність до Риму та опиратися соціалістичним і ліберальним впливам [39], а українці, – що обряд є цінністю як маркер національної ідентичності [11].

Ще цікавішим прикладом, на якому видно спроби одночасно демонструвати національну приналежність та лояльність до монархії, було відзначення того ж ювілею Унії силами Львівської греко-католицької митрополії. Дилема полягала в тому, що Берестейська унія багатьма сприймалася як інструмент ополячення, тому русофіли подію проігнорували, не стала вона чимось важливим і для радикалів. Відзначали її переважно походами парафіян через місто і богослужіннями в греко-католицьких церквах Львова впродовж кількох неділь у вересні-жовтні 1896 р., із “заклучним” богослужінням на Покрови (14 жовтня) у соборі Св. Юра. Тут були всі три львівські архієпископи, тисячі селян з провінції, представники влади, відбулася і хода середмістям зі Святими дарами, а також урочистий прийом в митрополичому палаці. Сам палац був прикрашений святковою ілюмінацією [23]. Тобто все начебто відбувалося на найвищому рівні, про що писала урядова пропольська преса [32]. Тоді як українські часописи вбачали в акції підтвердження нерівноправності українців та поляків, і навіть наводили приклади відвертої ворожості з боку львівських поляків [7]. Навіть Покрова, про яку в проповіді говорив митрополит Сембратович (а саме в це свято за юліанським календарем відбувалося головне святкування), у польській газеті була “Покровом для Католицької церкви” [24], а в українській – “Покровом для Руської церкви” [9].

В часи поширення ідеології націоналізму ставлення до ієрархів суттєво змінилося. Повага, яку до них проявляла цивільна влада, автоматично екстраполювалася на весь “народ”. Тому дуже ілюстративними були ритуали інтронізації римо-католицьких та греко-католицьких архієпископів у Львові, які відбувалися наприкінці ХІХ – на

I. ЦЕРКВА В КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ

початку ХХ ст.¹. “Руські” та “польські” архієпископи сприймаються як національні лідери, відповідно ритуали, пов’язані з ними, поєднували церковні та патріотичні елементи.

Те, як на інтронізацію ієрархів реагувала преса, хто з влади (намісництва та Ради міста) був присутній на заходах, свідчило про місце відповідного “народу” в політичній системі координат. А масовість заходів говорила про популярність чи непопулярність духовних лідерів серед населення. Також ці події ілюструють стан міжнаціональних стосунків, їхню напруженість чи навпаки – спроби порозуміння.

У 1885 р. архієпископами стали Сильвестр Сембратович та Северин Моравський. Офіційний вступ на посаду греко-католицького митрополита Сильвестра Сембратовича відбувся 5 травня 1885 р. Зранку “представники всіх військових і цивільних влад”: Ради міста, Університету, корпорації, цехів з хоругвами, церковних братств, процесій з усіх парафіяльних церков і костелів Львова та передмість, відділ піхоти з оркестром, духовенство і віряни обох обрядів, а також багато селян зайняли вул. Руську, Підвальну і пл. Ринок, очікуючи прибуття митрополита до Успенської церкви. Вони вишикувалися біля будинків і на хідниках, залишаючи проїзд для карети.

Сильвестр Сембратович прибув о 8 год. 15 хв. Попереду на коні, який вели 2 конюхи, їхав канонік з митрополічим хрестом. За ним каретою, в супроводі уланів, їхав сам митрополит. Після короткого богослужіння процесія рушила до собору Св. Юра, минаючи Латинську катедру, Єзуїтський костел і через вул. Ягеллонську. Попереду рухалася військова капела і відділ піхоти. Далі – згадані вище “корпорації, цехи та парафії”. Митрополит Сембратович пересувався каретою в компанії латинського та вірменського архієпископів Моравського та Ісаковича. Процесію замикали відділи уланів та піхоти. Похід супроводжували церковні дзвони в усіх храмах міста [16].

Далі був бенкет, який так само свідчив про аристократизм заходів, порозуміння з поляками взагалі і владою зокрема. Були намісник, маршалок Сейму, архієпископи, каноніки, Рада міста, представники Університету та Політехніки, військове командування і т. д. Митрополит Сембратович традиційно говорив про вірність Риму та монархії, дякував наміснику і крайовому маршалку “за опіку над руським народом”, виголошував тости за військових, за президента міста Львова, за духовенство всіх обрядів. Музичний супровід вечері забезпечував хор та оркестр, які виконали зокрема і спеціальний гімн на честь нового митрополита. Будівлі на горі Св. Юра в цей вечір були прикрашені ілюмінацією.

Менш ніж через два тижні, 17 травня, відбулася інтронізація латинського архієпископа Северина Моравського. Сама церемонія, хоч і повторювала в загальних рисах інтронізацію Сильвестра Сембратовича, була скромнішою. Зранку духовенство та віряни (в тому числі з провінції) зібралися біля Домініканського монастиря зустрічати нового архієпископа. Після короткого богослужіння процесія перейшла до Латинської катедри на урочисту месу. Тут традиційно були представники влади, корпорацій та товариств.

¹ Повний текст “Інтронізації римо-католицьких та греко-католицьких архієпископів у Львові часів габсбурзької автономії” див. на ресурсі “Інтерактивний Львів” Центру міської історії, <https://lia.lvivcenter.org>.

Вже перед полуднем митрополит Моравський повернувся до свого помешкання на вул. Галицькій, потім прислуговував на обіді для убогих в монастирі Сестер Милосердя, тоді відвідав семінарію і приймав делегації. Був і бенкет на 250 осіб у великій залі Домініканського монастиря. Перелік запрошених, в принципі, повторював список гостей бенкету на честь митрополита Сембратовича.

У 1899 р. греко-католицьким митрополитом став Юліан Куїловський, а єпископом – Андрей Шептицький. Інtronізація митрополита Куїловського у вересні 1899 р., за наполяганням самого номінанта, відбулася дуже скромно, а зекономлені кошти спрямували на благодійність. В церемонії, яка відбулася на пл. Св. Юра, взяли участь духовні особи, церковні братства і прості віряни. А також представники кількох українських товариств (Юліана Куїловського вважали полонофілом, тому масової підтримки з боку активістів не було). Не було ані бенкету, ані делегатів від влади.

В той же час рукопокладення графа Андрея Шептицького в сан єпископа Станіславівського (яке також відбулося у вересні 1899 р.) було пишним, велелюдним і сповненим символів. В ньому брав участь, наприклад, селянин із Станіславівської єпархії, який ніс хліб. А батько Андрея Шептицького, граф Ян Шептицький, був одягнутий в “боярський одяг”. Його орден тримався на синьо-жовтій стрічці. Це мало символізувати “руську шляхту і народ”, які об’єднувалися під час цієї церемонії і яких об’єднувала постать нового єпископа.

Традиція продуманих та символічних кроків продовжилася і під час церемонії інtronізації Андрея Шептицького в сан митрополита, яка відбулася 17 січня 1901 р. Дорогою зі Станіслава на всіх залізничних станціях, через які проїжджав митрополит, його (як до цього імператора Франца Йосифа) вітали делегації місцевих парафій. А під час прибуття на вокзал Андрея Шептицького зустріли на пероні місцеві духовні особи, семінаристи та делегати з довколишніх сіл. При виході з вагону співав хор, а в церквах били у дзвони [27]. В коротких привітальних промовах згадали про обряд і традицію, які треба берегти, і про “добро для церкви і народу”. Далі, орієнтовно до 15 год., був переїзд каретою до собору Св. Юра, урочиста зустріч, святкове богослужіння, читання папської булли українською мовою, благословення з балкону [18].

Наступного дня митрополит приймав делегації та влаштував званий обід. Серед відвідувачів були намісник, маршалок Сейму, президент крайового суду, радники двору, представники шкільної ради, залізниці, пошти, вищого військового командування, Університету і Політехніки.

Церемонія інtronізації латинського архієпископа Юзефа Більчевського 20 січня 1901 р. була не менш символічною. Її одразу анонсували як важливу подію в історії “костелу і народу”, а президент міста Львова просив членів Ради міста прибути на урочистості в національних костюмах.

Розпочалося все традиційно біля Домініканського костелу, де зранку зібралось духовенство. Під час процесії до Латинської катедрі били дзвони усіх костелів міста, а живий коридор формували військові 80-го піхотного полку. В самій катедрі місця були заброньовані передовсім для представників влади, крайової та львівської еліти [17]. Виглядає на те, що з 80-х рр. XIX ст. греко-католики та римо-католики неначе помінялися місцями, якщо йдеться про сприяння з боку влади.

I. ЦЕРКВА В КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ

Якщо в церемонії інтронізації Андрея Шептицького наголос робився на участі селян (“народу”) та сім’ї (“з давнього боярського роду”), то в цьому випадку задіяли еліту галицької автономії. Наприклад, запалені свічки несли крайовий маршалок та ректор Університету, а президент міста Львова ніс посріблений хліб. З описів у пресі відчувається більший розмах урочистості, аніж у 1885 р. [25].

Більчевський, як і Шептицький напередодні, теж окреслив напрямок своєї діяльності в інавгураційній промові. Зокрема, згадав про справедливість та потребу соціальної роботи духовенства, про молодь та убогих, пожертвував кошти на благодійність [26].

Увечері розпочався обід в палаці архієпископів на 130 осіб (де побіжно навіть згадували про гармонійне співжиття обох народів краю). Для нижчого духовенства в той самий час був обід у Домініканському монастирі.

Інтронізації 80-х рр. XIX ст. сприймалися та описувалися в категоріях “урочисто”, “скромно”, “велично” і тощо. І навіть коли конфесія трактується як національна категорія, взаємна участь поляків та русинів на інтронізаціях не обмежувалася лише духовенством. Впадає в око, що греко-католицькі урочистості тих часів були пишніші, а участь у них влади (зокрема, військових) – більша. Ймовірно, це відображало ситуацію, коли ієрархи ГКЦ вважалися єдиним “національним проводом” русинів Австрії.

Однак із часом (а це якраз період автономії) греко-католиків у міському просторі стає “менше”. Наприклад, не проводиться урочиста процесія через усе місто від Успенської церкви до собору Св. Юра. Тоді як інтронізація латинського архієпископа стає більш помпезною, до нею залучають військових.

В обох випадках стає більше “національного” та “політичного”, через різноманітні дрібні деталі (як от колір стрічки ордену), присутність чи відсутність гостей і запрошених, а головне – через слова самих ієрархів, які вмонтовують в свої промови відверто політичні послання (наприклад, про “ворогів церкви, які впливають на робітників”).

Ще більше матеріалів для аналізу дає позиція тогочасної преси. Наприклад, “Kurjer Lwowski” про інтронізацію Андрея Шептицького повідомив трьома рядками тексту. Натомість у випадку з Юзефом Більчевським підготував редакційну статтю, складену із патріотичних очікувань та політичних застережень. З цього матеріалу випливає, що польські демократи, з одного боку, вітали призначення архієпископом особи не шляхетського походження; з іншого – насторожено сприйняли ідею “організувати католицьких робітників для захисту приватної власності”. Разом із тим, від архієпископа Більчевського чекали “виконання обітниць Яна Казимира”, тобто діяльності в масштабах загальнопольського національного руху.

У випадку сприйняття особи митрополита Андрея Шептицького у 1901 р., то все було ще складніше. Його походження інтерпретували насторожено, бо хоч і “з давнього боярського роду”, але ж граф, і фактично належав до “польської” аристократії. Крім того, ще свіжими були перипетії із реформуванням Василіанського монашого ордену єзуїтами.

Таким чином, дослідження ритуалів допомагає краще зрозуміти багато процесів в історії Церкви та націоналізму на зламі XIX і XX ст. На прикладі відзначення

900-річчя Хрещення Русі в 1888 р. видно, як греко-католицькі ієрархи кінця XIX ст. балансували між бажанням своїх парафіян дистанціюватися від всього польського (тобто католицького) з одного боку, а з іншого – проводили прозахідну політику, лояльну до Відня та Ватикану. Історія з 300-річчям Берестейської унії демонструє бажання ієрархів працювати у фарватері політики “Нової ери”.

Коли стало зрозуміло, що порозумітися не вийде, кожна Церква пішла своїм національним шляхом, і ці розходження прекрасно демонструють описи в пресі інтронізацій львівських архієпископів. Ієрархи, ставши справжніми “національними лідерами”, далеко відійшли від образів своїх попередників – “князів Церкви” 80-х рр. XIX ст.

1. Въ память 900-тнхъ роковинъ хрещення Руси. *Діло*. 1888. Ч. 217. С. 2.
2. Вѣче католицьке у Львовѣ. *Діло*. 1896. Ч. 123. С. 3.
3. Вѣче католицьке у Львовѣ. *Діло*. 1896. Ч. 142. С. 1-2.
4. Колб Н. Громадські акції Греко-католицької церкви у Львові в 90-х роках XIX століття. *Львів: місто – суспільство – культура*: зб. наук. пр. / за ред. О. Аркуші і М. Мудрого. Львів, 2007. Т. 6. С. 359–387.
5. Колман Г. З Києва по всій Росії: 900-річчя хрещення Русі і творення національного Святого на окраїнах імперії. *Україна Модерна*. URL: <https://uamoderna.com/md/coleman-christianization-of-rus>.
6. Корб'як Д. Науково-викладацька та церковна діяльність митрополита Сильвестра (Себратовича) (1836–1898): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2016. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/aref_korbiak.pdf.
7. Обходъ ювілейный 300-ои рочницѣ унії при архикатедр. храмѣ св. Юра. *Діло*. 1896. Ч. 215. С. 2.
8. По торжествѣ 900-тнхъ роковинъ хрещення Руси. *Діло*. 1888. Ч. 219. С. 3.
9. Торжества ювілейни въ архикатедральной церквѣ св. Юрія. *Діло*. 1896. Ч. 222. С. 3.
10. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 201. Оп. 5. Спр. 276: Стаття невстановленого автора “Як святкувала Галицька Русь 900-літній ювілей хрещення Русі в 1888 році?”. Чернетка кін. XIX ст. 20 арк.
11. Церковни и народни sprawy руски. *Діло*. 1896. Ч. 137. С. 1.
12. Boże Ciało. *Kurier Lwowski*. 1912. Nr. 257. S. 4.
13. Detronizacja króla kurkowego. *Kurier Lwowski*. 1912. Nr. 241. S. 4.
14. 900-letnią rocznicę chrztu Rusi. *Gazeta Lwowska*. 1888. Nr. 236. S. 3.
15. II Wiec katolicki. *Gazeta Lwowska*. 1896. Nr. 152. S. 3.
16. Intronizacya Najprz. Metropolity. *Gazeta Lwowska*. 1885. Nr. 102. S. 3.
17. Intronizacya ks. Bilczewskiego. *Kurjer Lwowski*. 1901. Nr. 21. S. 1.
18. Intronizacya ks. Metr Andrzeja hr. Szeptyckiego. *Gazeta Lwowska*. 1901. Nr. 14. S. 3–4.
19. Jordan. *Gazeta Lwowska*. 1907. Nr. 19. S. 3.
20. Jordan. *Gazeta Lwowska*. 1914. Nr. 19. S. 3.
21. Jordan. *Kurjer Lwowski*. 1907. Nr. 19. S. 3.
22. Jubileusz 900-letniej rocznicy chrztu Rusi. *Kurjer Lwowski*. 1888. Nr. 286. S. 2.
23. Jubileusz Unii brzeskiej. *Gazeta Lwowska*. 1896. Nr. 235. S. 4–5.
24. Jubileusz Unii brzeskiej. *Gazeta Lwowska*. 1896. Nr. 236. S. 3.
25. Konsekracya i Intronizacya ks. dr. Józefa Bilczewskiego. *Gazeta Lwowska*. 1901. Nr. 17. S. 3–5.

I. ЦЕРКВА В КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ

26. Ks. Arcybiskup Bilczewski. *Gazeta Lwowska*. 1901. Nr. 16. S. 3.
27. Ks. Metropolita Szeptycki. *Gazeta Lwowska*. 1901. Nr. 15. S. 3.
28. Nabożeństwo. *Kurjer Lwowski*. 1888. Nr. 286. S. 3.
29. Strzelanie królewskie. *Kurier Lwowski*. 1911. Nr. 267. S. 4.
30. Święto Jordanu. *Gazeta Lwowska*. 1907. Nr. 16. S. 3.
31. Święto Jordanu. *Gazeta Lwowska*. 1914. Nr. 14. S. 2.
32. Unia brzeska. *Gazeta Lwowska*. 1896. Nr. 223. S. 3.
33. Uroczysty obchód 900-letniej rocznicy. *Kurjer Lwowski*. 1888. Nr. 286. S. 3.
34. Uroczystość Bożego Ciała. *Gazeta Lwowska*. 1911. Nr. 136. S. 3.
35. Uroczystość Bożego Ciała. *Kurier Lwowski*. 1911. Nr. 271. S. 3.
36. Uroczystość strzeleckie. *Kurier Lwowski*. 1911. Nr. 271. S. 3.
37. Uroczystość św. Jordanu. *Kurier Lwowski*. 1907. Nr. 33. S. 3.
38. Uroczystości strzeleckie. *Kurjer Lwowski*. 1911. Nr. 256. S. 3.
39. Wiec katolicki. *Gazeta Lwowska*. 1896. Nr. 152. S. 4.